

ГЛОВО

№3 (108), травень-червень 2025 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

«ПИЛИП ОРЛИК. ШЛЯХ ГЕТЬМАНА»

виставка з нагоди 315-ї річниці Конституції Пилипа Орлика
до Дня Конституції України

Наталія ДРОБЯЗКО

заступник завідувача відділу
НІКЗ «Гетьманська столиця»

В історії українського державотворення, роль Пилипа Орлика вагома та, в багатьох питаннях, визначальна. 5 квітня 1710 р. у Бендерах (Молдова) був ухвалений перший український державотворчий документ під назвою «Договори і Постановлення прав і воленостей Війська Запорозького», який став результатом багаторічної праці Івана Мазепи та Пилипа Орлика. Задеклароване в 1710 р.: «Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування» є особливо актуальним сьогодні.

З метою розкриття діяльності Пилипа Орлика, його ролі в історії України та Європи Національний заповідник «Гетьманська столиця» ініціював виставковий проєкт «Пилип Орлик. Шлях гетьмана». Нашу пропозицію підтримали колеги Музею книги і друкарства України, Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Інституту рукопису НБУ імені В.І. Вернадського. Важливим стало місце реалізації виставки – приміщення лаврської друкарні (Музей книги і друкарства України), де в кінці XVII ст. друкувалися панегірики Пилипа Орлика.

Загалом виставка збирає понад 30 оригінальних експонатів: стародруки, книги, мапи, гравюри, картини, кахлі, зброя з фондів зібрань Національного заповідника «Гетьманської столиці» та Музею книги і друкарства України. Для повного розкриття до виставки залучені копії документів з ЦДІАК України, Інституту рукопису НБУ імені В.І. Вернадського, архівів Польщі та Франції. Вперше загалу представлено копії документів з Державного архіву Швеції, виявлені істориками заповідника в 2024 р. в рамках проєкту «Резиденція Орлика. Віднайдення України в архівах світу» за підтримки Міністерства закордонних справ України.

Виставка «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» характеризує багаторічну зовнішньополітичну діяльність гетьмана на європейській арені задля здобуття свободи «козацької нації» та творення антиросійської коаліції. Складається з двох розділів:

- «Становлення. Батурин». Розкриває Пилипа Орлика як державника в

уряді гетьмана Івана Мазепи. Археологічна спадщина демонструє життя родини Орликів в Батурині, представлені археологічні знахідки з єдиної відомої і досліджуваної садиби Пилипа Орлика в Батурині. Саме вони були свідками, як повсякденного життя родини, народження їх дітей, родинних і урядових зустрічей, так і кривавого знищення Батурина московитами у 1708 р.

Урочисте відкриття виставки «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» у Музеї книги і друкарства України. 24.06.2025 р.

- «Гетьман». Відтворює обрання Пилипа Орлика гетьманом в екзилі, розкриває його діяльність та документальну спадщину задля порятунку української держави з-під московського ярма. Окремо відводиться роль сину «батька козацької нації», Григорію Орлику, блискучому дипломату у маршалку Франції, який 30 років тримав українську ідею в європейському політикумі в активному стані, формував уяву європейських дворів про український народ та його головну проблему – «тиранічне ярмо російського домінування».

24 червня 2025 р. з нагоди 315-ї річниці Конституції Пилипа Орлика та до Дня Конституції України відбулося урочисте відкриття виставки, яке об'єднало представників влади, наукову спільноту, музейників, істориків, меценатів, колекціонерів, благодійників, журналістів та громадськість.

Президент України (2005-2010 рр.) Віктор Ющенко у вітальному слові зазначив: «Гетьман Пилип Орлик – європеець XVIII ст. Місія, якій він присвятив своє життя – сформувати союз проти нашого самого лютого ворога, москви...».

Заступниця міністра закордонних

справ Мар'яна Беца наголосила: «Ми всі знаємо, скільки років країна-агресор намагалась викрасти та переписати наше минуле. Саме тому так важливо брати ініціативу у свої руки – говорити мовою архівів, мовою фактів, без маніпуляцій і упередженості».

Про підтримку суспільно значимих проєктів з боку Благодійного фонду «МХП-Громаді» та важливість ознайом-

лення з цими подіями широку українську громадськість йшлося і у вітальному слові менеджерки із соціальної та корпоративної відповідальності Благодійного фонду Світлани Мигаль.

Кульмінацією відкриття виставки став прем'єрний показ історичного фільму «INCOGNITO». Таємна мережа для порятунку України і захисту Європи, створений на основі досліджень, проведених у рамках проєкту «Резиденція Орлика. Відновлення України в архівах світу» командою істориків заповідника та Мариною Траттнер, яка є автором ідеї екранізації. Фільм створено за допомогою штучного інтелекту українською компанією «Not Habsburgs». Фільм вийшов за фінансової підтримки компаній: Inzhur, Forbytes, Adaptis та Благодійного фонду «МХП-Громаді».

Тема Пилипа Орлика цікава і для дитячої аудиторії, тому доповненням виставки є роботи з дитячого творчого конкурсу «РОЗУМфест», які візуалізують постать гетьмана.

Запрошуємо усіх охочих ознайомитися з виставкою «Пилип Орлик. Шлях гетьмана», яка діятиме в Музеї книги і друкарства України до 1 грудня 2025 р.

АНДРІЙ РОЗУМОВСЬКИЙ І ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

210 років тому, після нищівних наполеонівських війн, Європа шукала шлях до миру та стабільності, який було визначено на Віденському конгресі 1815 р. Тоді вагомий внесок у врегулювання зробив син українського гетьмана Андрій Розумовський. Сьогодні Україна, подібно до тогочасної Європи, перебуває в очікуванні перемовин, що мають принести довгоочікуваний та справедливий мир на нашу землю. Як ніколи актуально звучать слова графа Ангербєрга, упорядника книги про Віденський конгрес: «У той час, коли серйозні політичні події ставлять під сумнів основи Конституції Європи, важливо мати перед очима Акти Віденського конгресу, які є відправною точкою для дипломатії нашого часу».

Дипломатія стала однією із сфер, де Андрій Розумовський проявив свої найкращі здібності. Вершиною ж його кар'єри вважається Віденський конгрес. Це був перший випадок в історії, коли на континентальному рівні представники різних народів зібралися в одному місті одночасно, щоб узгодити план мирного існування держав після зміни їхніх кордонів. Тривав він із вересня 1814 р. по червень 1815 р. і в ньому взяли участь делегації майже всіх європейських держав та інші зацікавлені сторони. Андрія Розумовського було обрано представником від Росії, адже він зарекомендував себе у дипломатичних колах та мав великий авторитет при дворах європейських монархів. Схвальні відгуки про його дипломатичну діяльність залишив австрійський дипломат Людвіг Стархемберг: «Усі вельможі країни, міністри та іноземні послани зібралися за столом у великому будинку. Князь Розумовський майже в усьому завжди робив краще за інших, виділявся з-поміж усіх». На Віденському конгресі Андрій Розумовський виступав і активним учасником і одним із його організаторів. Спочатку він дбав про організацію урочистостей, світських заходів та балів, які здебільшого відбувалися у його Віденському палаці. Приміром, у жовтні 1814 р. він організував урочистості з нагоди річниці битви під Лейпцигом (16–19 жовтня 1813 р.), яка завершилася поразкою Наполеона та вважалася найбільшою битвою в історії до Першої світової війни.

Варто відзначити й те, що музичний меценат та покровитель Бетховена Андрій Розумовський на одному із заходів під час Віденського конгресу представив свого протеже високої публіці. Австрійський музичний критик, письменник та юрист Карл Кобальд з цього приводу зазначав: «Тут влаштовували блискучі бали та музичні фестивалі. На них запрошували і Бетховена, якого монархам представив Розумовський. Вони в свою чергу висловили йому повагу та захоплення».

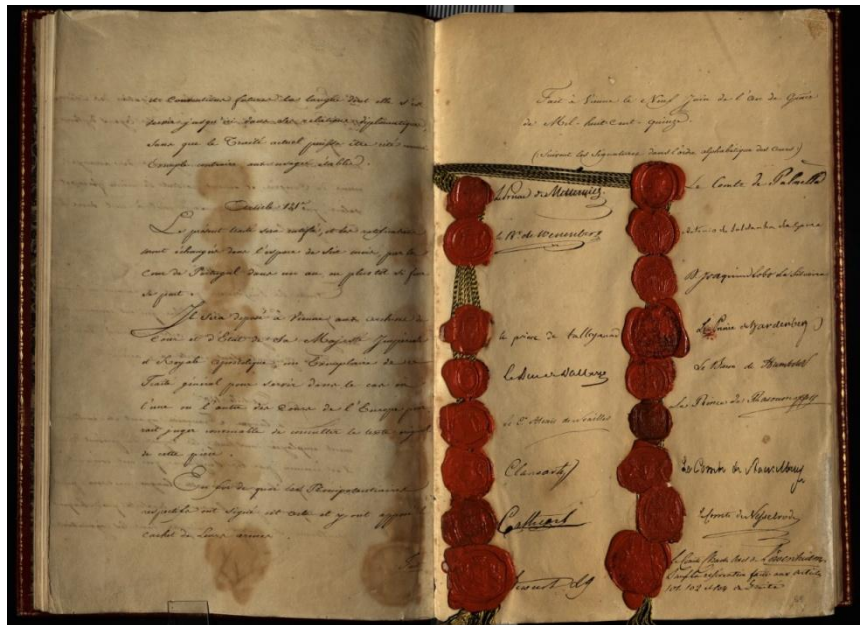
Ближче до кінця грудня 1814 р. Андрій Розумовський активно долучився до зібрань Конгресу і вже 30 грудня відкрив засідання, що стосувалося польського питання. Досліджуючи діяльність Андрія Розумовського під час Віденського конгресу, нам вдалося з'ясувати, що він брав участь у значній кількості комітетів і комісій, про що свідчать його підписи у відповідних протоколах. Наприклад, договори між Австрією та Росією від 21 квітня 1815 р. і між Пруссією і Швецією від 7 червня 1815 р., де Андрій Розумовський виступав посередником.

Підсумком діяльності учасників Віденського конгресу є унікальний, безпрецедентний в історії документ – Заключний Акт, підписаний представниками Австрії, Франції, Великої Британії, Португалії, Пруссії, Швеції, Іспанії та Росії. Серед підписів на ньому ми можемо розгледіти автограф Андрія Розумовського та його печатку, на якій зображений гетьманський герб (шостий вгорі правої частини сторінки), котрий свідчив про його походження.

Андрій Розумовський.
Художник Жан-Батист Ізабе. 1812 р.
Зібрання Альбертини

гетьмана України теж отримав найвищу нагороду – Орден Чорного орла. Олександр I відзначив Андрія титулом князя й запропонував йому посаду канцлера, на що отримав відмову через поважний вік. Згідно свідчень барона Штайна, насправді відмова пов'язана з недовірою Андрія Розумовського до імператора Олександра I. Натомість, бу-

Заключний Акт Віденського конгресу (стандартна копія). 1815 р.
Зібрання Австрійського державного архіву

Досягнення Андрія Розумовського в організації й діяльності Віденського конгресу були визнані та відзначені. Австрійський імператор Франц II нагородив його Королівським угорським орденом Святого Стефана у 1815 р., який був найзначнішою нагородою Австро-Угорської імперії за видатні суспільні заслуги. Крім того, Андрія звільнили від сплати деяких податків. Від короля Пруссії Фрідріха-Вільгельма III син ге-

ли й інші причини: Андрій не бажав залишати Відень, який став для нього рідним, а також він готувався до другого свого шлюбу з графинєю Констанцією Тюркейм.

Підсумовуючи, зазначимо слова французького художника, сучасника та знайомого Андрія Розумовського Жана-Батиста Ізабе: «Одним із найвідоміших лордів Віденського двору був князь Розумовський».

УНІКАЛЬНА ЛЮЛЬКА З БАТУРИНА

**Каріна
СОЛДАТОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Від кінця XVI – початку XVII ст. серед козацького війська набуло поширення запозичене з Туреччини тютюнопаління. В цей час на теренах України з'являються й перші люльки. З часом вони увійшли в повсякденне життя та стали атрибутом козацького побуту. Вони часто згадуються в народних піснях та приказках, літературних творах, зображені на відомій народній картині «Козак Мамай».

Існувало багато різновидів люльок: від «носогріюк» чи «буруньок», тобто невеликих та коротких по формі, до великих за розмірами – «обчеських», які використовувалися як спільні. Перші люльки на українській землі привозили із зарубіжжя. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. їх масово почали виготовляти місцеві гончарі. Це було пов'язано зі збільшенням площ вирощування тютюну на території Гетьманщини, його продажу на місцевих ринках та збільшення чисельності курців. Для виготовлення люльок українські майстри використовували різні матеріали: глину, дерево, кістку. А прикрашали – бурштином, міддю чи сріблом. Хоча найбільш популярними все ж були керамічні люльки. Традиційно їх виготовляли у глиняних формах, інколи формували на гончарному колі чи використовували метод ліплення. Люльки покривали

прозорою поливою – глазур'ю, оздоблювали різними мальованими чи штампованими орнаментами.

Під час археологічних досліджень в Батурині було виявлено 108 цілих форм та фрагментів таких виробів. Значна кількість люльок була знайдена у ході розкопок укріплень Цитаделі, найбільше в рові біля залишків мосту – 17 одиниць.

Серед зібрання пристроїв для паління особливу увагу привертає знахідка люльки в формі «чобітка», що датується кін. XVII – поч. XVIII ст. У статті більш детально зупинимося на історії її побутування. Цю люльку було знайдено у 2005 р. під час досліджень північно-східної ділянки Цитаделі, неподалік від Гетьманського будинку. Люлька з червоної глини довжиною 6,2 см, а висотою 3,3 см. Має цікаву форму, яка нагадує взуття з короткою халявою, гострим носом та об'ємним каблукком. Виріб оздоблений штампованими рельєфними лініями і покритий зеленою поливою.

За визначенням дослідників, такої форми люльки в Україні є доволі рідкіс-

Люлька у формі чобітка. Кінець XVII – початок XVIII ст.

*Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця»*

ними. Подібні вироби траплялися лише під час розкопок у Києві (в районі урочища Гончари-Кожум'яки та на вул. Цитадельній в районі Печерська). Всі вони збереглися фрагментарно і датуються XVIII ст. Як зазначає історик Андрій Чекановський, в зібранні заповідника «Гетьманська столиця» наразі знаходиться найстаріший на теренах України відомий зразок люльки у формі «чобітка», що відноситься до періоду гетьманування Івана Мазепи.

Схожа із батуринською знахідкою люлька зберігається в фондівій колекції Королівського замку на Вавелі в Польщі. Дослідниця Йоланта Ласек вказує, що люлька була виявлена у вигляді фрагментів та датується XVIII – серединою XIX ст. Вже згодом, в ході реставрації, було відновлено її значну частину. На думку польських істориків, по формі люлька нагадує жіноче взуття на високому підборі. Виріб покритий зеленою поливою, прикрашений «ялинковим» орнаментом і вертикальними лініями. Люлька була виготовлена у місцевій майстерні.

Порівнюючи польський артефакт з українською знахідкою, можемо припустити, що даний тип люльки був запозичений з європейських гончарних осередків, а українські майстри виготовляли їх за індивідуальними замовленнями. Або ж місцева еліта привозила такі люльки до Гетьманщини з інших країн. Вироби такої форми, також, зустрічаються і в музейних колекціях Болгарії, Чехії та Словаччини.

Якщо вас зацікавила історія про «люльку-чобіток», запрошуємо більш детально ознайомитися з предметами козацького побуту в музеях Національного заповідника «Гетьманська столиця».

СОЛІДИ В КОЛЕКЦІЇ ЗАПОВІДНИКА

**Світлана
КОВАЛЕНКО**

зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Матеріали з історії грошового обігу в Україні засвідчують тісний зв'язок Гетьманщини з європейським грошовим обігом. У фондівій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця» сформовано нумізматичну збірку, що нараховує понад 1200 музейних предметів, що становлять 6398 одиниць зберігання. У колекції представлені монети періоду Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, включаючи різноманітні соліди.

Солід започаткований як римська золота монета у 309 році. У Візантії він

еволюціонував під назвою «номізма», поширюючись у Європі, на Балканах, у Скандинавії та на Русі. З XIII ст. соліди почали карбувати зі срібла, а з XV – з білону. У 1547 році в Гданську було встановлено єдиний стандарт карбування польських солідів, що мали назву «шеляг». У середині XVII ст. через фінансову кризу Річ Посполита перейшла на мідні монети – так звані «боратинки», що карбувалися в 1659–1666 роках. Попри масове знецінення, вони тривалий час перебували в обігу, зокрема й на території України.

Перші надходження солідів до збірки розпочалися з випадкових знахідок місцевих жителів. Із 1995 року збірка систематично поповнюється завдяки археологічним дослідженням у межах охоронних зон заповідника, які стали вагомим джерелом надходження монет. Ці знахідки є беззаперечним свідченням активного ринкового життя Батурина та використання монет іно-

земного походження, особливо Речі Посполитої.

Археологічні дослідження на території Батурина принесли цікаві нумізматичні знахідки. В 2005 році на території Литовського замку (Цитаделі) було знайдено срібні монети: півторагрошовики (1618), шостак коронний (1627), соліди XVIII ст. У 2012 році під час досліджень заміської резиденції І.Мазепи на Гончарівці, разом із побутовими речами, виявлено мідні соліди (боратинки) 1659 року карбування часів правління короля Яна II Казимира. На аверсі зображено портрет монарха, на реверсі – герб Королівства Польського та дата карбування.

У 2016 році серед знахідок виявлено білонний солід Лівонського герцогства 1650 року з монограмою королеви Христини І Вази та гербом міста Риги. А в 2018 році, під час археологічних досліджень на території Фортеці, знову знайдено мідні боратинки (1662-

1665) та срібний солід Христини I Ваза з частково збереженими написами. Монети мають однаковий ступінь зношеності, що дозволяє припустити їх тривале використання у повсякденному обігу. Соліди не мають характеру скарбів, а свідчать про активне ринкове життя Батурина.

У 2017 році колекція поповнилася значним надходженням — скарбом із 398 монет, подарованим мешканкою м. Бахмач Тетяною Стрикун. Серед них — талери, крейцери, гроші, філери, шеляги та соліди з кольорового металу та срібла XVII–XVIII ст., зокрема, боратинки та соліди Христини Вази і Августа III. Цей матеріал додатково підтверджує широку присутність солідів в обігу на українських землях.

Вони становлять цінне джерело

для вивчення історії грошового обігу на території Гетьманщини. Отримані матеріали засвідчують активні торговельні зв'язки Батурина з Річчю Посполитою та країнами Центрально-Східної Європи, що дає змогу глибше зрозуміти економічну історію регіону в XVII–XVIII ст.

Солід. 1659 р. Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

ДО ІСТОРІЇ ОДНОГО ЕКСПОНАТА: ВУЛИК-КОЛОДА З РУДНІ

**Тамара
МИСЕЧКО**

зберігач фондів
I категорії
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У фондовому зібранні Національного заповідника «Гетьманська столиця» зберігається цінна колекція музейних предметів, що ілюструють багатомісячну історію розвитку бджільництва в Україні. Серед них особливе місце займають різноманітні типи вуликів, а також інструменти та знаряддя праці бджолярів різних епох. Безперечно, найінформативнішим матеріальним свідченням еволюції бджільництва, одного з найдавніших промислів людства, є збірка вуликів, що включає лежачі, нуклеуси, багатокорпусні системи, вулики Левицького, дуплянки та інші. Кожен із цих предметів має свою історію побутування, що визначає його місце та роль в загальній історії бджільництва України.

Серед них цікавим предметом є вулик-колода XVII ст. заввишки 120 см та діаметром 80 см (Інв № KB-2-1280/Пр-1-13). Він виготовлений із частини стовбура дерева, у якому видобано серцевину, утворивши штучне дупло прямокутної форми. Традиційно такі вулики виготовляли зі стовбурів липи, верби, осики, сосни, рідше — з дуба, ясеня, вільхи, тополі. Вулик-колода має один льоток, через який у середину проникали бджоли, та отвір-лаз для відбирання меду, що дозволяє віднести його до частково розбірного типу. Верхня частина вулика-колоди називається «голова», а нижня — «п'ята». У внутрішній частині «голови» пасічник закріплював хрестовину, на яких бджоли майстрували стільники, формуючи гніздо. Колоди встановлювали «п'ятою» безпосередньо на землю, на невеликий пагорб, що запобігало замоканню дере-

вини під час дощів. Зверху вулик накривали солом'яною або очеретяною стріхою, яка нависала за стінки колоди, захищаючи льоток від дощу, вітру чи спеки.

До фондової колекції вулик-колода був переданий у 1975 році Чернігівською конторою бджільництва. Зі слів старшого зоотехніка з бджільництва колгоспу «Зоря комунізму» А. Чекана, цей вулик ще в середині XVII ст. виготовив місцевий пасічник Тимофій Федорович Волевач із хутора Рудня (нині село Рудня Михайло-Коцюбинської громади Чернігівського району) для власної пасіки. Ним користувалися понад 300 років кілька поколінь родини Волевачів, які передавали родинну справу та секрети бджільництва по чоловічій лінії. У цьому вулику розводив бджіл син Тимофія — Антон Тимофійович, онук — Іван Антонович, правнук — Микола Іванович, який у 1970-х роках працював пасічником у колгоспі «Зоря комунізму», а також праправнук — Микола Миколайович, випускник 8-го класу 1974 року, який захоплювався бджільництвом у вільний час. Шанувальники бджільницької справи, члени колгоспу «Зоря комунізму» села Пакуль: Сергій Терентійович Куць, Іван Семенович Литвин, Петро Пилипович Лось 19 грудня

Вулик-колода. XVII ст. Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

1974 року передали вулик-колоду до Чернігівської обласної контори бджільництва з метою подальшої його передачі до Батуринського історико-краєзнавчого музею.

Вулик-колода неодноразово експонувався на тематичних виставках в Будинку Генерального суду (Будинку Кочубея) та на виставці «Допоки бринить бджола» у Кочубейському парку. Ці експозиції розкривали бджільництво як один із найдавніших промислів людства, що сягає своїм корінням стародавніх часів. На території Київської Русі цей промисел відомий з X ст. і мав назву бортництво або ж лісове бджільництво. Спочатку бортники використовували природні дупла дерев, в яких селилися бджоли, а згодом їх замінили штучні дупла, які підвішували на лісових деревах. В епоху масової вирубки лісів на зміну бортів почали використовувати колоди з видовбаними серцевинами. Головною особливістю бортного та колодного бджільництва є повна відсутність рамок, що дає можливість бджолиним сім'ям самостійно облаштувати вулик як і в дикій природі. Використання колод зробило бджільницький промисел більш мобільним: такі вулики можна було перенести, перевезти, розмістити їх на власній садибі. Крім того, такий спосіб видобутку меду був значно безпечнішим для пасічника, оскільки вулики розміщувалися на землі, а не на верхівках високих дерев. Колодне бджільництво, на відміну від догляду за рамковими вуликами, не потребувало регулярного обслуговування. У вуликах-колодах достатньо було періодично відбирати частину стільників, стимулюючи таким чином бджіл до будівництва нових стільників і запобігаючи роїнню.

Сьогодні чимало бджолярів на власних пасіках продовжують використовувати метод розведення бджіл у колодах, адже мед, отриманий у таких вуликах, вирізняється яскравим ароматом, володіє безліччю корисних властивостей, при цьому не потребуючи значних зусиль для пасічкування.

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ КНИГИ

**Анастасія
НІКІТІНА**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Одне з пріоритетних завдань Національного заповідника «Гетьманська столиця» – всебічне розкриття постатей українських історичних діячів, зокрема, гетьманів. Важливим джерелом вивчення смаків, уподобань, інтересів, рівня їх освіченості виступає дослідження приватних бібліотек.

Приватна бібліотека Кирила Розумовського вважається однією з найбільших гетьманських бібліотек. Це зумовлено не лише пристрасною до читання, модою, а й розвитком книговидання та зростанням доступності книг у другій половині XVIII ст. На жаль, бібліотека Кирила Розумовського постраждала від воєн, розграбувань, продажів та інших катаклізмів, тому дослідження змісту цієї книгозбірні відбувається поступово. У цій статті розкрито історію однієї книги Кирила Розумовського.

У грудні 2021 р. науковим співробітником Національного заповідника «Гетьманська столиця» було здійснено відрядження до Центральної наукової

бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, де було досліджено понад 90 примірників книг із власницькими знаками Кирила Розумовського. Проте одне видання виділялося серед інших, адже містило не традиційний екслібрис або суперекслібрис, а власноручний підпис Кирила Розумовського: «Au C.te Cyrille de Razoumowski». Це книга шотландського хронолога Джона Блера «Tables chronologiques: qui embrassent toutes les parties de l'histoire universelle, année par année, depuis la création du monde jusqu'en mil sept cent soixante-huit» («Хронологічні таблиці: які охоплюють усі частини всесвітньої історії з року в рік, від створення світу до тисячі сімсот шістдесят восьмої») Париж, 1795 р. Як видно з назви, праця присвячена хронології основних подій всесвітньої історії, вміщених у таблицю. Розпочинається праця 4004 р. до н. е.: автор вважає це датою «створення світу». Як зазначає американський біблеїст та професор релігієзнавства Барт Ерман, 4004 р. до н. е. як дата «створення світу» була названа архієпископом Ірландії Джеймсом Ашером (1581-1656) і набула широкої популярності серед вірян. Пізніше було виявлено, що книга «Хронологічні таблиці...» є в описі бібліотеки з родового маєтку в Яготині (Київська область), складеному французьким істориком А. Ерменжаром у 1846–1847 рр. Повний каталог поки що

не виявлено, утім в Женевській бібліотеці (Швейцарія) зберігаються витяги з нього під назвою «Extraite du catalogue de la Bibliotheque du Prince Basile Repnin a Yagotine...», тобто «Витяги з каталогу бібліотеки князя Василя Рєпніна в Яготині...». Назва документа вказує на те, що він містить відомості про книжкові видання родини Рєпніних, проте низка досліджень і спогадів вказують, що в маєтку зберігалися книги Кирила Розумовського, його сина Олексія та онуки Варвари. На 32 с. документа під номером 3842 міститься запис про книгу: «Tables chronologiques de l'Histoire universelle depuis la creation du monde jusqu'en 1768, publiees en Anglois par John Blair, traduites et continuees jusqu'a 1795 par Chantreau. Paris 1795. gr in 4°», що за описом повністю співпадає з тією книгою, що зберігається в фондах ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Отже, книгу «Хронологічні таблиці» було видано в 1795 р. в Парижі. Переклад французькою здійснив пан Шантро, а формат цього книжного видання, що зазначений як 4°, означає приблизно 21 × 29 см. Таким чином ми можемо стверджувати, що книга була в колекції Кирила Розумовського і потрапила до колекції ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна з Яготинського маєтку.

Національний заповідник «Гетьманська столиця» продовжує наукову реконструкцію бібліотеки гетьмана.

БОГОРОДИЧНІ ІКОНИ СВЯТКОВОГО ЧИНУ

**Тетяна
КУДЛАЙ**

зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Продовжуючи знайомити вас із образами Богородиці з фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця», мова піде про ікони святкового чину.

У церковному календарі християн східного обряду є 12 найбільших та найшанованіших свят. Традиційно, ікони із сюжетним зображенням цих свят розміщують на одному з ярусів іконостасу, який відповідно називають святочним або празниковим, а самі образи – іконами святкового чину. Чотири з дванадесятих свят прославляють Діву Марію! Це — Різдво Богородиці, Введення в храм Пресвятої Богородиці, Благовіщення Пресвятої Богородиці та Успіння Богородиці.

Скульптор зі Львова Роман Петрук у 2017 р. подарував до зібрання заповідника 4 ікони святкового чину кінця XVIII — початку XIX ст., дві з яких Богородичні — «Введення в храм Богоро-

диці» та «Успіння Пресвятої Богородиці». Образи, ймовірно, мають західноукраїнське походження і прикрашали іконостас одного із храмів цього регіону. Вони виконані невідомим майстром на суцільних дошках (розмірами 43х31х3 см та 43х34х3 см) фарбами однакової кольорової гами з переважанням синього, червоного та золотистого. Основні сюжетні зображення на образах обрамлені різьбленими фігурними планками, пофарбованими в золотистий колір. Обидві ікони відносяться до біографічної іконографії Божої Матері, адже зображують епізоди її земного життя.

На іконі «Введення в храм Богородиці» бачимо типові зображення сюжету, що відображає подію приведення трьохрічної Диви Марії батьками в Єрусалимський храм для служіння Богу. На сходах біля входу в храм зображено дитину Діву Марію. Вона простягла руки до первосвященника і пророка Захарія, який так само простягнув руки до Марії. Позаду неї стоїть мати Анна яка, тримаючи Марію за лікоть, ніби передає дівчину первосвященнику. Позаду Анни зображено її чоловіка Іоакима і дівчину, можливо, це діва-свічоносиця. Навколо голів Марії та її батьків зображено німби. Традиційно ікони цього сюжету змальовують

Ікона «Введення у храм Пресвятої Богородиці». Кін. XVIII—поч. XIX ст. Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

на тлі архітектури, на даному образі позаду основної композиції, обох боків ікони, зображено стіни аркового входу в храм. Внутрішня частина приміщення не зображена — вона зафарбована фарбою золотистого кольору з чіткою

промальованими променями, ніби звідти сходить «божественне сяйво».

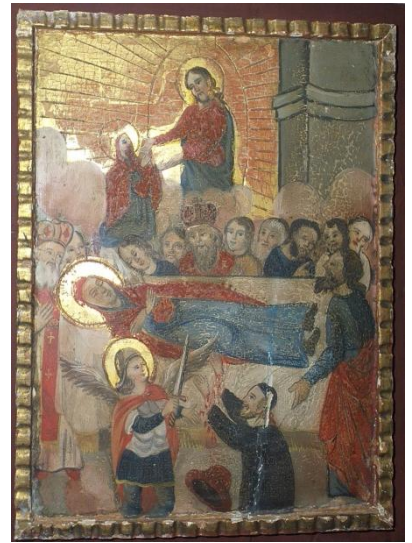
На другій іконі зображено Успіння Богородиці. Це свято в народі ще називають Першою Пречистою. Слово «успіння» означає мирну кончину. У цей день віруючі святкують вознесіння Богородиці на небо і воз'єднання її з Богом Сином. В Україні це свято почали шанувати ще з часів князювання Володимира Великого. Появу ікон з даним сюжетом датують V ст., та звичний нам сьогодні тип ікони виробили у X–XI ст.

У центрі ікони «Успіння Пресвятої Богородиці» на смертному одрі зображено Богоматір в традиційному вбранні, червоному мафорії та синій туніці. Довкола її голови промальовано золотистий німб. Над тілом Богородиці на хмарах в німбі овальної форми (мандорлі) зображено Ісуса Христа, який тримає за руки маленьку дівчинку. Вона символізує душу Діви Марії, по яку спустився Ісус, щоб прийняти її до себе. Тло композиції змальовано золотистою фарбою. Довкола ложа Богоматері стоять 11 апостолів. На їх обличчях зображені ледь помітні

посмішки. Такий елемент іконографії пояснює, що апостоли водночас з тугою втрати радіють тому, що Богородиця возз'єднається «з Сином своїм для вічного життя».

У нижній частині ікони біля ложа Марії зображено чоловіка з відрубаними долонями та архангела Михаїла з мечем в руці. В іконографії цей сюжет з'явився близько XIV ст., але зустрічається він не на всіх образах даного типу. За оповіддю, під час похорону Богородиці ложе з її тілом хотів перевернути фарисей Афоній, але в цей момент з небес спустився архангел Михаїл і мечем відрубав йому руки, які після каяття Афонія та увірування у Христа приросли назад до тіла.

Враховуючи кольорову гамму, манеру виконання, однотипність різьбленого фігурного оформлення та майже ідентичні розміри, не виникає сумнівів, що обидві ікони виконані одним майстром і прикрашали празниковий ряд іконостасу одного храму. Оскільки авторство і походження цих образів наразі не встановлено, ікони потребують подальшого дослідження.

Ікона «Успіння Пресвятої Богородиці», кін. XVIII—поч. XIX ст.
Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

ВІДРЯДЖЕННЯ НА ЧЕРНІГІВЩИНУ 1930 р. ПАВЛА ЖОЛТОВСЬКОГО

Тетяна
ОКСІНЬ

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Початок XX ст. був досить продуктивним щодо дослідження та збереження пам'яток історії. Зокрема, на цей час припадає активність багатьох пам'яткоохоронних організацій та відомих дослідників того часу, як-от Ф. Ернста, Д. Щербаківського, С. Таранушенка, М. Цапенка, В. Різниченка та інших. Саме за цей період зустрічаються звіти з різноманітних експедицій, відряджень з вивчення архітектурних пам'яток регіонів. У фокус уваги дослідників Батурина завжди потрапляв як колишня гетьманська столиця, як місто з історією. У цій статті розглянемо одне з таких відряджень на Чернігівщину, де описуються пам'ятки Батурина.

У 1930 р. Музей Українського мистецтва відрядив Павла Жолтовського та Дмитра Чукіна – мистецтвознавців, музейних працівників – «в наукову експедицію» територією Чернігівської губернії. Мета подорожі – дослідити пам'ятки старої архітектури, особливо дерев'яної, а також намітити об'єкти для подальших досліджень.

Відрядження тривало з 20 червня по 8 вересня. Щоб орієнтуватись на місцевості та познайомитися з пам'ятками, з якими будуть працювати, вчені використали опис Чернігівської єпархії Філарета та «Алфавітний список церков Чернігівської єпархії» Є. Корно-

хова. Звідси ж почерпнули відомості щодо часу спорудження церков.

У ході наукової екскурсії відвідали 75 населених пунктів – як міст, так і сіл. Дослідники тільки пішки пройшли 600 км, окрім того, ще 700 км пройшли залізницею та пропливли пароплавом. Часу для ґрунтовних досліджень не було. Тому вони збирали сирий матеріал, щоб пізніше обробити його.

Окрім старої архітектури, науковці нотували пам'ятки скульптури, живопису, сницарства тощо. Збирали експонати та передавали до найближчих краєвих музеїв. Навчали селян, як збирати пам'ятки старовини. Проводили фотофіксацію, обмірювали та складали поземний план пам'яток. З них П. Жолтовський відповідав за фотографування, Д. Чукін – за обміри та креслення.

З-поміж дерев'яної архітектури Батурина дослідники виділили двокамерну хату (світлиця і сіни), зауваживши, що найбільш досконале зовнішнє оформлення мають саме хати в Батурині з його околицями. На сволоку хати Тетяни Локоші, яку збудували в 1910 р., а сволок взяли зі старої, був напис: «Благословенієм Бога, Отца, Сина и Святаго Духа Аминь. Зделан дом сей коштом козака батуринского Якова Сивця 1786 году майя 30-го дн.».

Цікаві відомості вони залишили й про садиби Розумовського та Кочубея. Зокрема згадують, що діти викопують чимало фрагментів старих кахлів, близьких за своїм малюнком до кахлів з Покорщини. Частину цих кахлів, які віднайшов 7-річний хлопець в Батурині, дослідники віддали у свій музей (Музей українського мистецтва – Т. О.).

Серед найстаріших пам'яток сницарства згадують іконостас Круглицько-

го монастиря. Дослідники описують його як грандіозну коштовну пам'ятку українського художнього різьблення кінця XVII–XVIII ст., що визначається багатством та насиченістю форм і широким художньо-композиційним задумом. А образ Миколи Чудотворця вважають найстарішою пам'яткою малярства на Чернігівщині.

Серед пам'яток ливарництва згадують дзвін з Воскресенської церкви, розбитий набоем під час громадянської війни, з написами: «1770 года июля (?) дня сей колокол в Богоспасаемом граде Киеве в город Батурин до храму Живоначальной Троицы коштом тое ж // церкви прихожан и добротных дателей. Весу в нем пудом 16 и фунтов 10». В овальному віночку напис: «лил сей // колоколь // мастер Петр Ром/ановски». В трьох картушах уміщені зображення святих Миколи, Михайла та Богородиці.

У цій же церкві вони зазначають малий дзвін з написом «року ащме» (1745 р.), а також великий дзвін з написом: «Сей колокол пренадлежит в батуринскую Воскресенскую церковь, сооруженную собственным коштом покойного генерал-фельдмаршала графа Розумовского отлит в Москве иждевением // графа Андрея Кириловича Розумовского старанием главного економа Василья Васильевича Статтера 1808 года сентября 12 дня. В сем колоколе весу 108 пуд». Угорі над написом бордю, складений із зображень серафимів. У картушах зображення Казанської Богородиці, св. Миколи, Зішестя до неба.

На думку дослідників, із старих надгробків Чернігівщини чільне місце по мистецтву свого виконання посідає

БАТУРИНЦІ — ЖЕРТВИ КОМУНІСТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ. ЗЛАМАНІ ДОЛІ

**Зоя
СНІЖОК**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Щороку у третю неділю травня Україна вшановує пам'ять співвітчизників, що стали жертвами політичних репресій. Цей день є нагадуванням про жакливі сторінки нашої історії, коли людське життя та гідність були знецінені тоталітарним комуністичним режимом.

Хвилі комуністичних репресій охопили Україну з початку встановлення більшовицької влади й були спрямовані на фізичне знищення або придушення будь-якої опозиції і незгодних: від «червоного терору», розкуркулення, Голодомору до «великого терору» і післявоєнних чисток, що призвело до мільйонів жертв і трагічно вплинуло на долі багатьох родин.

Для батуринців ці втрати особливо трагічні, бо гетьманська столиця вже переживала московський терор у листопаді 1708 р., коли війська Петра I знищили мешканців міста за прагнення українців до незалежності. У ХХ ст., Батурин, як і вся Україна, знову опинився під чоботом репресивного режиму — на цей раз комуністичного.

Встановити точну кількість жертв репресій досі неможливо. Адже часто не проводилося жодного слідства і суду, фальсифікувалися документи. Все ж за архівами можна встановити деякі цифри, які дають розуміння масштабу репресій. Наприклад, у часи «великого терору» начальник УНКВД по Чернігівській області М. Корнев доповідав до НКВД УРСР про кількість засуджених обласною «трійкою» за період з 5 серпня по 5 листопада 1937 р. Серед них — 56 батуринців. 21 з них — за першою категорією (до розстрілу), 35 — за другою категорією (до ув'язнення у таборах ГУЛАГу). Більшість з репресованих — 35 — «куркулі», 17 з них стратили.

Важливим джерелом для вивчення долі певних репресованих осіб є архівно-слідчі справи. Співробітники комунального закладу «Чернігівський обласний пошуковий науково-редакційний центр» Чернігівської обласної ради, опрацьовуючи документи репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму, встановили імена 72 батурин-

ців, заарештованих з 1919 по 1950 рр. та в подальшому реабілітованих. З них 22 особи засуджені у період «червоного терору» (1918–1922 рр.), 9 — у часи примусової колективізації (1928 — середина 30-х років), 24 — у роки «великого терору» (1937–1938 рр.), 17 — під час Другої світової війни та повоєнний період (1939–1950 рр.), 8 осіб було засуджено до вищої міри покарання, 9 — до ув'язнення на 10 років. Серед репресованих — 12 жінок.

Розглянемо детальніше архівно-слідчу справу уродженця Батурина Антона Самойловича Рибак, вона є яскравим прикладом механізму репресій «великого терору». Ця справа складається з 27 аркушів (20 документів), відображає систему, яка безжалюно ламала життя. Заарештований Батуринським райвідділом НКВС УРСР 17 березня 1938 р., А. Рибак був звинувачений в антирадянській пропаганді та утримувався у в'язниці м. Конотоп. Справа розкриває його походження із сім'ї «середняків», що володіла 5 га землі та значним майном, яке було розпродане у 1934 р. «за несплату державних боргів». Залишилася лише хата. Попри звинувачення в підбурюванні односельців до відмови від вступу в колгоспи та закликів до відкриття Воскресенської церкви, закритої у 1934 р. (включно зі збором підписів за це), А. Рибак своєї провини не визнавав, що підтвердили і очні ставки. Проте це його не врятувало. За рішенням «трій-

ки», від 5 травня 1938 р. А. Рибак було засуджено до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконано 23 травня 1938 р. у Чернігові. Лише у 1989 р., за висновком заступника прокурора Чернігівської області, Антон Рибак був реабілітований, що підтвердило безпідставність висунутих звинувачень.

У науковому архіві Національного заповідника «Гетьманська столиця» зберігаються спогади членів родин реабілітованих батуринців. Серед них — спогади про педагога Михайла Захаровича Небощицького, директора Батуринської школи. Його діяльність була спрямована на виховання в учнів почуття гордості за багату історичну спадщину їхньої малої батьківщини. Михайло Захарович розповідав дітям про славетних гетьманів — Івана Мазепу та Кирила Розумовського. Така просвітницька робота не залишилася непоміченою радянською владою. У вересні 1937 р. Михайла Захаровича було заарештовано. За вироком «трійки», він був засуджений до 10 років ув'язнення в таборах, де і помер у 1942 р. М. Небощицький був реабілітований у 1958 р., що визначало його невинність.

Тож історії батуринців Антона Рибак та Михайла Небощицького ілюструють масштаби та безжалюність цих злочинів проти людяності. Збереження пам'яті про репресованих і вивчення їхніх долі є ключовим для усвідомлення минулого та недопущення подібного в майбутньому.

Батуринські родини. У третьому ряду третій зліва — Михайло Захарович Небощицький. Фото першої половини ХХ ст.

початок на 6 стор.
безперечно відомий мармуровий надгробок Кирила Розумовського у Воскресенській церкві у м. Батурин.

Під час експедиції П. Жолтовський та Д. Чукін зробили понад 400 фотографій, з них 11 — у Батурині та 11 у Крупицькому монастирі, 22 — у населених

населених пунктах, що входять складу сучасної Батуринської МТГ, Матіївці (Мотіївці), Голубівці, Нових Млинах. Нині ці світлин зберігаються в Інституті рукопису НБУВ.

Отже, в 1930 р. Чернігівщиною з метою вивчення пам'яток архітектури подорожували співробітники Музею ук-

раїнського мистецтва. Вони подолали понад 1000 км та зробили понад 400 світлин. На жаль, за браком часу про кожну з пам'яток залишили побіжний спогад. Матеріали їх відрядження вийшли друком у 2012 р. у «Звіті за відрядження на Чернігівщину. 30 червня — 8 вересня 1930 р.».

У І кварталі 2025 р. Національний заповідник «Гетьманська столиця» традиційно провів щорічний творчий конкурс «РОЗУМфест». До вашої уваги – творчі роботи, присвячені гетьману Пилипу Орлику – яскравому символу українського державотворення. Його ідеї та спадщина надихають молоде покоління на творчість, гордість і любов до рідної землі.

Дякуємо за підтримку конкурсу БФ Надії Вовк «Берегиня» та

Благодійному фонду «Спадок Гетьманщини».

Пропонуємо вашій увазі роботу Підгоровної Мілани з Одеської області

ЯК ЮРКО ЧУБ КОНСТИТУЦІЮ ПИЛИПА ОРЛИКА ВИВЧАВ

Був весняний сонячний день. Юрко сидів за партою й дивився у вікно. Сьогодні на уроці історії трапилося дещо жахливе: він не виконав домашнє та отримав двійку. А вона означала заборону батьків на екскурсію. На весняних канікулах 5-Б клас, у якому навчався хлопчик, збирався їхати в місто Батурин, у заповідник «Гетьманська столиця».

«Юлія Володимирівна взагалі була сьогодні якась дивна, — роздумував Юрко. — Поставила нам з Миколою двійки. Потім розповідала якісь нісенітниці про підручник. Мовляв, з ним можна подорожувати в часі і він здатний перенести в минуле на сто, тисячу або навіть мільйон років. Хотів би я зараз побачити, як Пилип Орлик Конституцію пише...».

Раптом надворі потемніло. Небо затягнули чорні хмари, спалахнули блискавки, ударив грім, а підручник з історії розгорнувся на сторінці сто тринадцять, параграф двадцять.

Юрко з переляку шмигнув під парту й замружився, а за мить усе стихло. Хлопчик розплющив очі й вразився: клас зник, а він сидів на галявині, серед зеленої трави. Поруч лежав підручник з історії.

Перед Юрком на фоні невідомої фортеці близько сотні козаків уважно слухали виступ свого побратима з булавою. Хлопчик впізнав оратора — то був Пилип Орлик. Саме його фото він бачив у підручнику.

— Сьогодні, 5 квітня 1710 року, на козацькій раді поблизу турецької фортеці Бендери мене, генерального писаря Пилипа Орлика, обрали гетьманом Війська Запорозького «обох сторін Дніпра». Я, новообраний Запорозького Війська геть-

ман, присягаю Господові Богу, славетному в Святий Трійці, завжди і скрізь виявляти милість і вірність до України, матері нашої. Дбати про добро її, цілісність, про розширення прав і вольностей військових, скільки сили, розуму та способів матиму... Сьогодні між мною і козацькою старшиною буде укладено угоду під назвою «Пакти й Конституції законів і вольностей Війська Запорозького». Щось із силою відірвало Юрка від землі. То два козака в червоних шароварах схопили його під руки й потягли до гетьмана.

— Пане гетьмане, ми лазутчика спіймали.

В честь Конституції.
Катерина Ковальчук, 12 років.
Волинська обл.

Пилип Орлик і сучасна молодь.
Віталіна Шубіна, 14 років.
Чернігівська обл.

— Та який я лазутчик! Я Юрко Чуб з 5-Б. Вчусь в Одеському ліцеї №49.

— Одеса... Не знаю такого міста, — промовив Пилип Орлик.

— Це на півдні України, на березі Чорного моря.

— Хаджибей знаю, Аккерман знаю. Одеса — не знаю.

— Звісно, не знаєте. Фортеця Хаджибей Одесою стане лише в 1794. Взагалі, я потрапив до вас з майбутнього.

— І що привело тебе, малечо, у славетні часи козацької доби?

— Я не вивчив урок і не зміг розповісти про Конституцію Пилипа Орлика. Тобто про вашу Конституцію.

Гетьман розсміявся....

Продовження у наступному номері.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Суб'єкт у сфері друкованих медіа
№ R30-04375 від 18.05.2024 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг — 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 100 прим. Зам. № 2306

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Нікітіна Анастасія Василівна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії